

Trösterová, Zdeňka

Kultivování spisovného jazyka v nejstarších literárních památkách ruské provenience (2. část)

Opera Slavica. 1992, vol. 2, iss. 1, pp. 1-10

ISSN 1211-7676 (print); ISSN 2336-4459 (online)

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/117254>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

KULTIVOVÁNÍ SPISOVNÉHO JAZYKA V NEJSTARŠÍCH LITERÁRNÍCH
PAMÁTKÁCH RUSKÉ PROVENIENCE

(2. část)

Zdeňka Trösterová

Z životů svatých ruské provenience domongolského období je nejvýznamnější památkou život Feodosije²⁴ Pečerského ("Житие Феодосия Печерского"), napsaný v 80. letech XI. st. Nestorem, mnichem kyjevopečerské lavry, jenž se proslavil i letopisným svodem Povest vremennych let a životem ruských prvomučedníků Borise a Gleba. Připomeňme, že časově paralelně v českých zemích vzniklo významné knižní latinské dílo, korunovační evangelistař Vratislavův, tzv. Vyšehradský kodex, u příležitosti korunovace prvního českého krále Vratislava, jenž byl korunován trevirským arcibiskupem Egilbertem v r. 1086. (Královský titul pro sebe získal o rok dříve v Mohuči.) Šlo o téhož Vratislava, který v 50. letech XI. st. uprchl před zlobou svého bratra Svytihněva do Uher, kde se oženil s dcerou uherského krále Adlétou, jež byla vnučkou Jaroslava Moudrého a byla tedy pokrevně spřízněna i s Borisem a Glebem. Mimo jiné jejím působením v Praze a kontakty, jež rovněž v Uhrách byly navázány mezi mnichy Sázavského kláštera a kyjevopečerské lavry, se vysvětluje jak okolnost, že kult Borise a Gleba brzy pronikl do Čech, tak skutečnost, že slovanská tvorba české provenience z tohoto období se zachovala, pokud se vůbec zachovala, v jihoslovanských a ruských opisech.²⁵ Ani Čechy tedy nestály stranou kulturních kontaktů se slovanským světem, i když - zvláště po církevním schizmatu v pol. XI. st. - se orientovaly stále zřetelněji na Západ.

Nestorovo *Житие преподобнаго отца нашего Феодосия, игумена печерьскаго*, jak zní plný název díla,²⁶ je názorným příkladem toho, jak se v původní literatuře ruské provenience domongolského období střetávalo předepsané trafaretní zobrazení svatého, jemuž se podřizoval obsah i forma životů svatých jako žánru, s epickým, misty až dramatickým narativním podáním Nestorovým.²⁷ Tak v ideální rovině je v úvodu v souladu s trafaretem konstatováno, že Feodosij se narodil bohabojným, zbožným rodičům, ale ve vlastním vyprávění hraje značnou úlohu v rozvíjení děje popsání toho, jak matka (otec Feodosijovi brzy zemřel) všemožně bránila tomu, aby Feodosij byl jiný než ostatní dospívající jinoši, nerozpakujíc se užívat hrozeb i fyzického násilí. Ukázky, kterou v této souvislosti uvádíme, dále využijeme i pro textové jazykovou analýzu:

Въ то же время отъць его житию коньць приять. Сумю же тогда божьствному Феодосию 13 лет. Оттоле же начать на труды

паче подвижней бывати, якоже исходити ему съ рабы на село и делати съ всякимъ съмерениемъ. Мати же его оставяше и, не веляция ему тако творити, моляше и паки облачитися въ одежду светялу и тако исходити ему съ съвърьстники своими на игры. Глаголаше бо ему, яко, тако ходя, укоризну себе и роду своему твориши. Оному о томъ не послушающю ея, и такоже многошъды ей отъ великия ярости разгневатися на нь и бити и, бе бо и телмъ крепька и сильна, якоже и мужъ. Аще бо кто и не видевь ея, ти слышааше ю беседующю, то начынаше мънети мужа ю суша.

Dále je líčeno, jak se blažený Feodosij rozhodl tajně odejít s poutníky do Svaté země, ale ...

По тръхъ убо дньхъ уведевъши мати его, яко съ страньними отъиде, и абие погна въ следъ его, тькъмо единого сына своего поимъши, иже бе мънии блаженнаго Феодосия. Таче же, яко гънаста путь многоъ, ти тако пристигъма, яста и, и отъ ярости же и гнева мати его имъши и за власы, и поврже и на земли, и своима ногама пьхамети и, и страньныя же много коривъши, възвратися въ домъ свой, яко некоего зьлодея ведуми съвязана. Тольми же гневъмъ одръжима, яко и в домъ ей прихьдъши, бити и, дондеже изнеможе. И по сихъ же, звьведъши и въ храмъ и ту привяза и, и затворъши, и тако отъиде.

S obrazem pokorné, bohabojné matky, jak její vyličení vyžaduje trafaretní podání, ostře kontrastuje až k nepřičetnosti rozličná matka Feodosijova, která svého syna bije, rve za vlasy, povalí na zem a kope a doma přiváže, nechá o hladu a odejde. O to více však na pozadí těchto scén (které se v různých obměnách vickrát opakují) vynikne pokora Feodosijova.

Všimněme si výstavby uvedeného textu, a to jak po stránce obsahové, tak po stránce textové jazykové. V žitíji je určitá paralela - ať vědomá či podvědomá - s biblickým zachycením dětství Kristova. Ponecháme-li stranou apokryfní texty, pak evangelisté rovněž nic nesdělují o dětství Ježíšově kromě slov "Děťátko pak rostlo a posilovalo se v duchu, plně moudrosti, a milost Boží byla v něm." (Luk. 2, 40). Zachycen je až příběh nalezení dvanáctiletého Ježíše v chrámu. Přibližně od stejné věkové hranice se rozvíjí příběh Feodosijův. Zlomem v jeho životě je otcova smrt, celé Feodosijovo mládí až do odchodu do kyjevopečerského kláštera je líčeno jako střetávání dvou povah - mírné, ale rozhodné povahy Feodosijovy a panovačné, silné povahy jeho matky, která sice své činy ospravedlňuje láskou k Feodosijovi a obavou, aby ho neztratila, ale nezastavuje se před žádnými násilnými prostředky. Proto v této části vyprávění je vlastně dominantní matčina postava, ona vystupuje reliéfně do popředí. Jde jí také o zachování společenské prestiže, neboť podle ní Feodosij svým chudým oblečením, fyzickou prací a odmítáním zučastnit se zábav svých vrstevníků "dělá hanbu sobě a svému rodu". Nestor dosahuje při charakteristice Feodosijovy matky silného účinku na čtenáře i tím, že popisuje nejen její vlastnosti a její chování, ale i to, jak ji vnímali jiní lidé (kdo ji neviděl a slyšel ji, měl dojem, že hovoří muž - v tom je i barva hlasu, i způsob mluvy atd.).

I když Nestorův portrét Feodosijovy matky působí v uvedených partiích spíš odpudivě, v dalším líčení její houževnatá

vytrvalost v hledání syna čtenáře odzbrojuje:

Мати же его много искавши въ граде своемъ и въ окръсть-
нихъ градахъ и яко не обрете его, плакаашеся по немъ люте, би-
ючи въ пьрси своя яко и по мрътвемъ. И заповедано же бысть по
всей стране той, аще кѣде видевше такого отрока, да приидьме
възвестите матери его и велику мзду примуть о възвещении
его. И се приидьше отъ Кьева и поведаша ей, яко преже сихъ 4
лет видехомы и въ нашемъ граде ходяша и хотяча остреися въ
единомъ отъ монастыревъ. И то слышавши она и не обленившися
и тамо ити. И нимало не помьдъливши, ни дълготы же пути у-
боявшися въ прежереченный градъ иде на възискание сына своего.
Иже и пришедши въ градъ, и обходи вься монастыря, имющи его.

Chování Feodosijovy matky bylo zcela jiné, než bylo běžné
podle trafaretu. Tak např. v byzantském dile život a skutky
Alexia, člověka božího, který rovněž odešel z domova (v den
své svatby) reagovala jeho matka následovně: "Jeho matka se
ode dne jeho svatby zavřela ve své ložnici, nechala otevřené
jen jedno okénko kvůli světlu, prošťela si na podlahu žinici
posypanou popelem a ležela na ní a říkala: "Nevstanu ze země,
dokud se nedovím o svém jediném synovi, co se s nim stalo."²⁸

Feodosijova matka, když nakonec syna přece jen našla
a uvědomila si, že její úsilí navrátit jej světskému životu je
beznadějné, vstoupila na jeho radu sama do kláštera, motivem
jejího rozhodnutí však nebyla ani tak zbožnost, jako obava
z Feodosijovy hrozby, že neučini-li tak, už nikdy ho neuvidí.

Ukázky dobře dokládají bezprostřednost (jistěže do značné
míry stylizovanou) Nestorova vypravěčského umění, které se po
jazykové stránce vyznačuje střetáváním výrazů různých jazyko-
vých rovin: o Feodosijově otci se nekonstatuje, že zemřel, ale
že "житию коньць приять". Feodosij je "блаженни", "божст-
вьныи", nejen prostě pracuje, ale pracuje "съ всякими съмере-
ниемъ". V odstavci, který jsme necitovali (jeho odchod s rout-
níky), "божствьный унома мисляме, како и кымъ образьмъ спа-
сеться". V tom, že se nedostal do Svaté země, se projevila vů-
le boží, protože "благмй же богъ не попусти ему отьйти отъ
страны сея, его же и-мрева матерья и пастуха бити въ стране
сей богогласньныхъ овьць назнамена, да не пастуху убо отьидь-
мю, да опустееть пахить, уже богъ благослови, и тырние
и вьльць възрастеть на ней, и стадо разидеться." Až potud
jde o příklady vysokého stylu s využitím biblické symboliky
pastýře, ovci, pastviny, která zaroste trním a plevelem atd.
Zároveň však na nevelké ploše citovaného textu je využito
i kontrastních jazykových prostředků: proti "съмерению"
"ярость", "гневъ", nahromadění dějových sloves: matka "погъна
въ следъ", "имъи и за власы", "поврьже и на земли", "своима
ногама пьхашети и", "бити и, дондеже изнеможе" atd. Dynamika
děje je v této části ličení tedy spjata s postavou matky, Feo-
dosij je pojat spíše staticky a v duchu trafaretu "въся си съ
радостью принимае, и бога моля, благодариме о вьсехъ сихъ".
V kompozici žitíja jako celku mají tyto úvodní partie ještě
jiný význam: v nich je Feodosij konfrontován s matkou, ale
v celku díla i sám se sebou, protože v dalším životě se ukáže
jako člověk, který chce a umí zasahovat i do veřejných a poli-

tických záležitostí, nezůstává v ústrani.

V kompozici se střídají pasáže dynamické s pasážemi mediativními, autor předjímá další vývoj dějového pásma konstatacemi, že bylo přímo Bohem předurčeno, aby Feodosij neodešel do Sváté země a zůstal v Rusku. Text je složen z jednotlivých epizod Feodosijova života, ale tok vyprávění je plynulý. Z čisté jazykových (fonetických) charakteristik připomeňme výskyt tvarů csl. i ruských, např. *власы* bez plnohlasí v takovém kontextu, kde bychom mohli předpokládat i možnost uplatnění ruského plnohlasého *волосы*, ale *одежа* (nikoli *одежда*, ostatně *жд* se uplatnilo až později za epochy tzv. druhého jihoslovanského vlivu). V syntaktické stavbě je využito různých typů souřadného i podřadného souvětí, které ztvárňují textové vztahy jako důsledkové, účinkové, časové různých odstínů atd.: *Тольми же гневъмъ одръжма, яко и въ домъ ей пришьдъши, бити и, дондеже изнеможе.* Jako konektorů je kromě toho využito různých lexikálních prostředků: *тъгда, оттоле, пакы, бо, и абие* atd. Linie vyprávění je oživena přímou řečí uvozenou výrazem *яко: Глаголаше бо ему, яко, тако ходя, укоризну себе и роду своему творили.* Tento způsob, v tehdejších textech obvyklý, byl jakýmsi přechodným útvarem mezi řečí přímou a nepřímou (*яко* bylo běžné užíváno pro uvození vedlejší věty obsahové, ale užití 2. os. sg. současně signalizuje přímou řeč). Celkové je vystavba textu zřetelná, přehledná, dobře srozumitelná i po 900 letech. Prozrazuje Nestorovu sečtéllost, schopnost logicky řadit myšlenky a rozvíjet dějové pásmo s ohledem na čtenáře, resp. posluchače, přikloníme-li se k názoru řady badatelů, že raněstředověká literatura ruské proveniencce předpokládala spíše posluchače, než čtenáře ve vlastním slova smyslu, a i čtenáři že byli zvyklí text vnímat pod prismalem slyšeného slova.²⁹

Jestliže kázání ("slova") metropolitů Ilariona patřila k vrcholu pomyslného žánrového jehlanu, životy svatých představovaly příčku o něco nižší, takže i při plné kanoničnosti žánru do nich snáze pronikaly nové prvky v souladu s těmi možnostmi, jejichž meze určoval autorův talent a životní postoj. Svou úlohu hrála jistě i neotřelost literární tvorby na ruské půdě; zatímco v Byzanci ve stejném časovém období, tedy ve druhé polovině XI. st. (jak jsme na to upozornili výše) byl proces vývoje žánru životů svatých završen a vlády se ujala "rétoricky výšperkovaná literární manýra", v Kyjevské Rusi jde právě v této době o první fázi kulturního rozmachu. Manýra nemůže být tam, kde je vše ještě nové, kde je radost z tvorby právě (a teprve) objevována, kde autorovi nestačí sáhnout po hotových jazykových klišé, ale s úsilím kultivuje jazyk, který je jeho rodné řeči nesmírně blízký, a proto se jeho kultivování nepocituje jako nenáležitě, a přitom je od ní svými možnostmi už i hodně vzdálený, a proto se k němu vzhlíží s obdivem a úctou. Je to jazyk svatých knih, ale současně je to jazyk dosažitelný, jistěže pro vzdělance, ale přece jen "více mateřský", než byla pro západní vzdělance latina (i když, připustíme, tento názor je sporný, protože i latina při tom způsobu výchovy a vzdělávání, který se praktikoval ve středověké Evropě, byla pro vzdělance zřejmě rovněž již jazykem "mateřským" s řadou osobitých konotací, i subjektivních, jak si ji

jedinec osvojoval a přivlastňoval).

Třetím žánrem, u něhož se chceme pozastavit, protože je typický pro nejstarší památky ruské provenience, jsou letopisy. V této souvislosti je třeba uvést několik poznámek. První se týká žánrového zařazení. Řada renomovaných badatelů (především D. S. Lichačev) pokládá letopis za svébytný žánr. Pro takovéto pojetí existují objektivní důvody, které je třeba respektovat. Současně je však třeba mít na zřeteli, že letopisný text, představující v nejobecnější rovině to, co se v ruské terminologii nazývá "породные записи", (tj. nikoli zápisy o počasí, jež se ovšem také mohou vyskytnout, ale zápisy po jednotlivých letech), obsahuje zprávy lišící se velmi podstatně jak rozsahem, tak i obsahem a spolu s ním i jazykem ve smyslu nejobecnějších stylových charakteristik (nejen ve smyslu fonetických a morfologických znaků csl. a strus. jazyka). Pod některým rokem je uveden dvouslovný údaj "Мирно бысть" (takových let bylo ovšem málo a i takových zápisů je málo), jinde je do letopisného textu pod určitý rok zařazena celá svébytná literární památka (např. Poučení Vladimira Monomacha), ještě v jiných případech tvoří zachycená událost popisovaného roku ucelené vyprávění. Vybrat proto text, který by reprezentoval ruské letopisectví po obsahové i jazykové stránce, je problematické. Problematické je i časové zařazení letopisných pasáží, neboť texty se staly součástí později sestavovaných svodů a opisů. O tom pojednává bohatá literatura.³⁰ Rovněž na jazyk letopisů existují dodnes různé názory: jeden pól představují badatelé, kteří dokazují příslušnost jazyka letopisů k csl.,³¹ druhý, zcela protikladný lze doložit následujícími citátem (týkajícím se Kyjevského letopisu XII. st.): "Сопоставление основного текста Киевской летописи и отдельных включений в него, написанных по церковнославянским образцам, показывает, что составители этой летописи свободно владели только собственно древнерусским письменным языком с его уже довольно определенными орфографическими, грамматическими и стилистическими нормами, в попытках использования церковнославянского языка они допускали значительные погрешности против его норм."³²

S vědomím všech těchto složitostí uvedme ukázkou z *Povesti vremennych let*, spadající do přibližně stejného časového období jako život Feodosije Pečerského. Konkrétně jde o rok 1078:

В лето 6586. Бежа Олегъ, сынъ Святославль, Тмутороканю от Всеволода, месяца априля 10. В се же лето убьенъ бысть Глебъ, сынъ Святославль, в Заволочии. Бе же Глебъ милостивъ убогимъ и страннолюбивъ, тцанье имея к церквамъ, теплъ на веру и кротокъ, взоромъ красен. Его же тело положено бысть Чернигове за Спасомъ, месца июля 23 день. Сядящу Святюполку в него месце Новгороде, сыну Изяславлю, Ярополку сядящу Вышегороде, а Володимеру сядящу Смолниньске, приведе Олегъ и Борисъ поганяи Русьскую землю, и поидоста на Всеволода с половци. Всеволодъ же изиде противу има на Съжици, и победиша половци русь, и мнози убьени быша ту: убьенъ бысть Иванъ Жирславичъ, и Тукы, Чюдинъ братъ, Порей, и ини мнози, месяца августа в 25. Олегъ же и Борисъ придоша Чернигову. мянче одолеве, а земля

Русьской много зла створме, пролиае кровь хрестьянску, ея же крове взиметь богъ от руку ея, и ответъ дати има за погубленна дума хрестьянски. Всеволодъ же приде к брату своему Изяславу Киеву, целовавися и седоста. Всеволодъ же исповеда вся бывшая. И рече ему Изяславъ: "Брате! Не тужи. Видими ли, колико ся мне сключи: первое, не выгнама ли мене и именье мое разграбима? И пахы, кую вину вторую створилъ бехъ? Не изгнанъ ли бехъ от ваю, брату своею? Не блудилъ ли бехъ по чужимъ землям, именья лименьъ быхъ, не створихъ зла ничтоже? И ныне, брате, не туживе. Аме будетъ нама причастье в Русьской земли, то обема; аме лимена будеве, то оба. Азь слоужу главу свою за тя." И се рекъ, удеи Всеволода, и повеле сбирати вои от мала до велика.

Uvedený úryvek (nejde o celou letopisnou stať) je v určitých rysech typický. K "výčtu událostí roku" patří konstatování o Olegově odchodu od Vsevoloda. Událost není komentována, užití slovesa "бежати" však předjímá fakt, že půjde o čin, který bude mít následky. Dříve než se však letopisec k těmto následkům vrátí, konstatuje zabití Glebovo; podrobnosti neuvádí, ale nechybí nekrolog, jak se při zprávě o smrti knížete předpokládalo. V něm jsou v duchu trafaretu připomenuty křesťanské ctnosti mrtvého, chybí však (jak bylo rovněž obvyklé) individualizace, neboť i slova "взоромъ храсень" jsou pouze součástí ustáleného spojení a i sama ustálené spojení představují. Přesto jeden výraz v tomto nekrologu není zcela běžně užívaný i v jiných nekrologích, tj. slovo "страннолюбивъ" (v převodu do současné ruštiny D. S. Lichačeva je uvedeno *любилъ странниковъ*). I když dobrý vztah k poutníkům patřil ke křesťanským ctnostem, přece vnáší do nekrologu odstín individuální charakteristiky (navíc samo slovo je opět jedním z příkladů typických složenin pod vlivem řečtiny). I sám kníže Gleb byl v jistém slova smyslu "poutníkem", i když nikoli po svatých místech: byl knížetem tmutorokaňským a později novgorodským, vzdálenost těchto míst je úctyhodná.

V dalším výkladu letopisec zaznamenává bitvu s Polovci,³⁴ vše v rovině suchého výčtu faktů, ovšem s didaktickým vyústěním s použitím biblického obratu o prolité krvi, protože Polovce přivedl Oleg a Boris jako své spojence proti Vsevolodovi.

A po těchto objektivizovaných záznamech je začleněno setkání dvou bratrů, Vsevoloda a Izjaslava (synů Jaroslava Moudrého), z nichž se jeden proti druhému v minulosti provinil,³⁵ ale nyní u něho hledá pomoc a oporu. (Mimo jiné v dříve připomenutém životě Feodosije Pečerského je popisováno, že Feodosij vynaložil nemalé úsilí, aby usvědčil Vsevoloda, že proti Izjaslavovi postupoval nespravedlivě, ale ani při vši své "svatosti" svědomím knížete nepohnul.) Obsah přímé řeči Izjaslavovy, která je do vyprávění začleněna, sice ideově rovněž zapadá jak do výčtu křesťanských ctností ("odpouštíme našim viničkům"), tak do postoje nutnosti sjednotit se proti nepřátelům na obranu Ruské země, ale navíc i po mnoha staletích působí velmi emotivně výčtem osobních proher a strádání, která i s odstupem let jsou živá. Opět je to tedy bezprostřednost

prožitku, kterou letopisec zachytil formou přímé řeči, jež umožňuje v první osobě předat adresátovi intenzivní čtenářsky (posluchačsky?) zážitek. Jazykové ztvárnění je ovšem v rovině vysokého stylu: s řečnickými otázkami, s ustáleným obratem "Азь слою главу свою за тя." Navíc - což si mnohdy ne zcela uvědomujeme - je Izjaslavův postoj účasti s Vsevolodem opět vyjádřením křesťanské morálky: Брате! Не тужи. А о něco dál: И ныне, брате, не тужи. В пръвем ословени је участ, в друхем і надѣје, в обоу ровнѣз hraje úlohu strach ze společného nebezpečí. S. S. Averincev ve studii na téma o ponížení a důstojenství člověka v byzantském světě odhaluje, že jestliže antika se svým ideálem hrdinství a svobody nepřiznávala strach (se všemi morálními důsledky, které z toho plynou), pak křesťanství vneslo do lidského života jinou dimenzi: chápe strach jako adekvátní součást bytí, spolu s přiznáním strachu však vyznává i soucit a naději, protože "страх за другоро называється жалостью, а оборотная сторона страха называется надеждой."³⁶

To, jak ve skutečnosti proběhlo setkání a jednání Vsevoloda s Izjaslavem, mohlo být diametrálně odlišné, důležité však je, že letopisec využil tohoto faktu k literárně působivé scéně, kterou mistrně zvládl i po stránce výrazové. Řečnické otázky, v nichž je konfrontována přítomnost s minulostí a obsažena i výčitka, jsou "zarámovány" slovy útěchy, ustálené obraty, kterými přímá řeč končí, nevyznívají v dané situaci jako fráze (srov. výše zmíněný nekrolog, který z dnešního hlediska působí v textu redundantně), jejich patos je nosný a proto přesvědčivý. Vcelku uvedený úryvek z letopisné stati je podle našeho názoru i dokladem toho, jak se v letopisectví střetávaly tendence k přejímání "hotových" částí textu, které vycházely z již zmíněného tihnutí k rétoricky vyšperkované literární manýře, s tendencemi zachytit bezprostřednost prožitku, které odpovídala neotřelost výrazu, jež není záležitostí jednotlivých slov a slovních spojení, ale jejich zapojení do textu, přitom v souladu s obsahem.³⁷ I když i pro letopis, podobně jako pro životy svatých, platilo, že "жанры как бы позволяется иметь свою собственную волю, более властную, чем авторская",³⁸ přeše jen vzhledem k okolnosti, že letopisná literatura patřila k "nižším příčkám" žánrového jehlanu, se autorova individualita mohla uplatnit a prosadit ve větší míře. Právě z tohoto důvodu nejsou ruské letopisy pouze záležitostmi historického studia, ale patří ke světovým kulturním hodnotám středověku.

Již na několika místech studie bylo připomenuto, že talentovaní autoři překračovali meze žánru a posouvali hranice možnosti spisovného jazyka. Zákonitě však vyvstává otázka, o jakém spisovném jazyce je vůbec řeč. Slovo o zákoně a milosti metropolitě Ilariona je v literatuře co do jazyka charakterizováno celkem shodně jako přímo vzorový příklad církevněslovanské tvorby ruského autora, názory na jazyk letopisů se u jednotlivých badatelů liší, někdy zcela diametrálně. Kritizován je i tradiční názor, že jazyk letopisů je smíšený.³⁹ Máme-li zaujmout k těmto sporům osobní stanovisko, zdají se nám téměř nerešitelné z hlediska výlučné lingvistického

(zvláště pokud jde pouze o rovinu foneticko-morfologickou), neboť tam, kde jeden badatel vidí církevní slovanštinu ruské redakce, jiný již vidí spisovný staroruský jazyk, do něhož pronikly ve větší či menší míře a více či méně ústrojně csl. prvky. Za průkaznější proto pokládáme hledisko funkční, které církevní slovanštině přiznává jednoznačné funkci jazyka-etalonu (stejně tak jako pro samu církevní slovanštinu byla jazykem-etalonem řečtina). Čím vyšší žánr, tím rigoróznější bylo třeba zachovávat csl. normy - samozřejmě v tomto smyslu nejposvátnější byly texty biblických překladů (to, že i do nich podvědomě pronikaly ruské fonetické a morfologické znaky, viz text Ostromirova evangelia 1056 - 1057, není v tomto směru podstatné). Avšak tam, kde šlo o původní tvorbu, autoři v souladu s předmětem a obsahem díla zároveň kultivovali církevní slovanštinu a obohacovali svůj mateřský jazyk, neboť slova získávala nové významové odstíny v nových slovních spojeních a nové seskupovaných pojmových polích, syntaktické konstrukce vzniklé za tím účelem, aby se výrazové možnosti vyrovnaly jazyku-etalonu (i řečtině), dávaly nové podněty formulaci myšlenek při vlastní tvorbě, stejně tak jako charakter vystavby textu a kompozice díla.

Byzantská křesťanská literatura, která v překladech pronikala do Kyjevské Rusi nebo byla překládána přímo na jejím území, a csl. literatura jihoslovanská daly podnět k vývoji ruského spisovného jazyka v jiném směru, než by se byl ubíral jako jazyk zvykového práva, popř. tzv. kulturní dialekt a jazyk folklóru. Na "duchu" spisovné ruštiny se odrazila byzantská tradice "лежать слово, слово, сказанное отнюдь не "в простоте", подчас больше, чем это было бы нам по вкусу."⁴⁰

Je nesmírně důležité uvědomovat si tyto kulturněhistorické souvislosti, jejichž kořeny tkví až v raněbyzantské tvorbě, protože, řečeno slovy S. S. Averinceva, "складывавшееся в те века складывалось надолго. Литературовед (а дodejme i badatel v oblasti vývoje spisovného jazyka), который присматривается к поэтике ранневизантийской литературы, как бы занимает наблюдательную позицию у самого истока устойчивых канонов, определявших словесное искусство Древней Руси и всего восточноевропейского ... средневековья."⁴¹ Naše studie si kladla za cíl upozornit především nastupující badatelskou generaci, že bez znalosti všech těchto souvislostí není možné pochopit historický vývoj a charakter spisovné ruštiny, protože od jejího vývoje si nelze odmyslit jak vstřebávání, tak překonávání církevněslovanského a byzantského dědictví.

POZNÁMKY:

- 24 Feodosij - Theodosios, kalkováno znamená "předurčený Bohu", takže samo jméno nese v sobě symboliku budoucích životních osudů Feodosije Pečerského. Z historických nositelů tohoto jména nejvíce prosluli dva východořímsí císaři: Theodosios I. Veliký, pokračovatel christianizačních snah Konstantina Velikého, poslední vládce nad západní i východní částí říše (379 - 395) a Theodosios II., zakladatel univerzity v Konstantinopoli, za něhož byl sepsán Codex Theodosianus, obsahující 16 knih soukromého, veřejného a církevního práva (408-450).
- 25 Srov. podrobněji HUŇÁČEK, V.: Slovanská Sázava a česko-uhersko-ruské vztahy v XI. st.. in: Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury XIV, Praha 1970, s. 5-21; týž: K nejstarším vztahům rusko-českým, in: Československo-sovětské vztahy I, Praha 1972, s. 11-31.
- 26 Dále citujeme ramátku podle vydání Памятники литературы Древней Руси, XI - начало XII в., ред. ДМИТРИЕВ, Л. А. и ЛИХАЧЕВ, Д. С., Москва 1978, с. 304-391. Z technických důvodů písmeno "jať" nahrazujeme písmenem "e".
- 27 V pomongolském období, tj. především v XV. st., byl již běžný jiný přístup k hagiografickým tématům, kdy konkrétní motivy zcela ustupovaly do pozadí a vyzdvihovalo bylo především poslání didaktické a mravoličné. Nejvýznamnějším představitelem tohoto pojetí byl od 30. let XV. st. v Rusku Pachomij Logofet, Pachómios Logothetés, známý na Rusi jako Pachomij Serb, athoský mnich a hagiograf, který bývá označován za prvního "profesionálního" spisovatele i ve smyslu zvládnutí řemesla.
- 28 Byzantské legendy. Výběr textů ze IV.-XII. století. Praha 1980, s. 201.
- 29 Kromě D. S. LIČAČEVA a dalších srov. u VI. BARNETA, který mluví o postupné změně autorova postoje: "dříve byl především vypravěčem a adresátem jeho projevů byl především posluchač, zatímco později se stává spisovatelem ve vlastním slova smyslu a adresátem jeho projevů začíná být více a více čtenář." In: K identitě větného typu v diachronii. Sb. Otázky slovanské syntaxe II, Brno 1968, s. 418.
- 30 Poprvé se touto otázkou zabýval před více než sto lety K. H. БЕСТУЖЕВ-РЮМИН (О составе русских летописей до конца XIV в., СПб. 1868).
- 31 Viz např. HÜTTL-FOLTER, G.: Die trat/torot-Lexeme in den altrussischen Chroniken. Wien 1983.
- 32 МЕЛЬНИЧУК, А. С.: О языке Киевской летописи XII в. In: IX Міжнародний з'їзд славістів. Славянское мовознавство, Киев 1983.

- 33 Citováno podle vydání uvedeného v pozn. 26, s. 210, 212.
- 34 O vztahu Kyjevské Rusi a "stepí", v dané době reprezentované kočovnými kmeny Polovců, viz např. ПЛЕТНЕВА, А. С.: Половецкая земля - Древнерусские княжества X-XIII вв. Москва 1975.
- 35 V roce 1073 byl Izjaslav Jaroslavič vyhnán ze svého knížecího úřadu bratry Svjatoslavem a Vsevolodem, kyjevským knížetem se stal Svjatoslav a také jím zůstal až do své smrti v r. 1076.
- 36 АВЕРИНЦЕВ, С. С.: Поэтика ранневизантийской литературы. Москва 1977, с. 67.
- 37 Právě při zkoumání spisovného jazyka je třeba mít na zřeteli, že "лингвистический анализ литературного текста осуществляется с позиций изучения языкового употребления. А с этих позиций план выражения воспринимается и анализируется в органической связи с планом содержания. Зависимость отбора и организации языковых единиц от особенностей отображаемых в тексте реалий и от точки видения этих реалий автором или рассказчиком подчеркивалась в специальной литературе неоднократно. В. В. Виноградов писал, что специфика и динамика отражаемой в литературном произведении действительности "сказывается и отражается в способах связи, употребления и динамического взаимодействия слов, выражений и конструкций во внутреннем композиционно-смысловом единстве словесно-художественного произведения. Состав речевых средств в структуре литературного произведения органически связан с его содержанием и зависит от характера отношения к нему со стороны автора. Внутреннее композиционно-смысловое единство является главным признаком текста. Поэтому специфика присущей ему организации и динамики языковых единиц, т. е. специфика его лингвистической композиции является наиболее общим качеством текста". ГОРШКОВ, А. И. :Теория и история русского литературного языка. Москва 1984, с. 16.
- 38 АВЕРИНЦЕВ, С. С.: Поэтика ранневизантийской литературы. Москва 1977, с. 8.
- 39 Srov. ФРАНЧУК, В. Ю.: Киевская летопись. Киев 1986, с. 156: "В частности, возражение вызывает установившийся в филологической науке взгляд на летопись, как на сменение разнородных в языковом плане фрагментов, удобных для иллюстрации постоянных переходов от старославянского языка к древнерусскому и наоборот."
- 40 АВЕРИНЦЕВ, С. С.: Поэтика ранневизантийской литературы. Москва 1977, с. 56.
- 41 Тамtéž, с. 7.